

Factori de risc și factori de reziliență în dezvoltarea copiilor

Lect.dr. Ioana Dârjan
Psiholog principal PPS

PRINCIPII ALE CREȘTERII ȘI DEZVOLTĂRII

- Dezvoltarea este un proces ordonat, care se manifestă sistematic
- Rata și patternurile de dezvoltare sunt specifice pentru diferite părți ale corpului
- Există diferențe interindividuale majore în creștere și dezvoltare
- Creșterea și dezvoltarea sunt influențate de factori multipli

TREI DUBLETE CONCEPTUALE FUNDAMENTALE

- Ereditate – Mediu

Dezvoltarea este determinată de factori înnăscuți sau de factori din mediu (inclusiv educația)?

- Continuitate – Discontinuitate

Dezvoltarea este continuă și constantă sau discontinuă, în etape?

- Nomotetic – Ideografic

Dezvoltarea urmează un pattern general de dezvoltare sau este individualizată?

DEZVOLTARE – ARII DE DEZVOLTARE

Dezvoltarea este globală, ariile sunt interconectate
sistemic

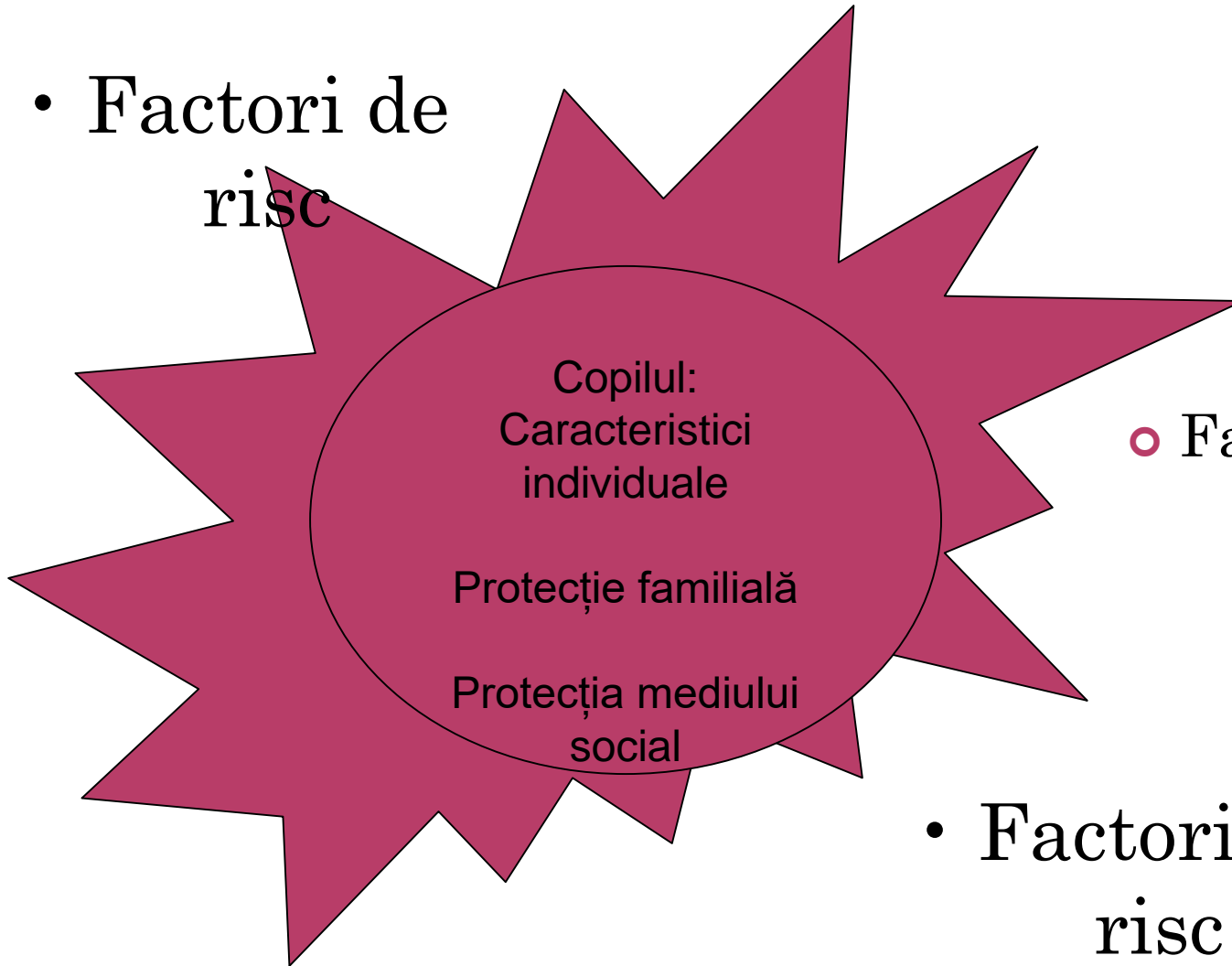
Arii de dezvoltare:

- Dezvoltare fizică și motrică
- Dezvoltare cognitivă
- Dezvoltare emoțională/socială
- Dezvoltare autonomiei
- Dezvoltarea comunicării

JOURDAN-IONESCU & AL., 1998: ABORDAREA ECOSISTEMICA A FACTORILOR DE PROTECȚIE

- Factori de risc

○ Factori de risc

- Factori de risc

RISC ȘI VULNERABILITATE

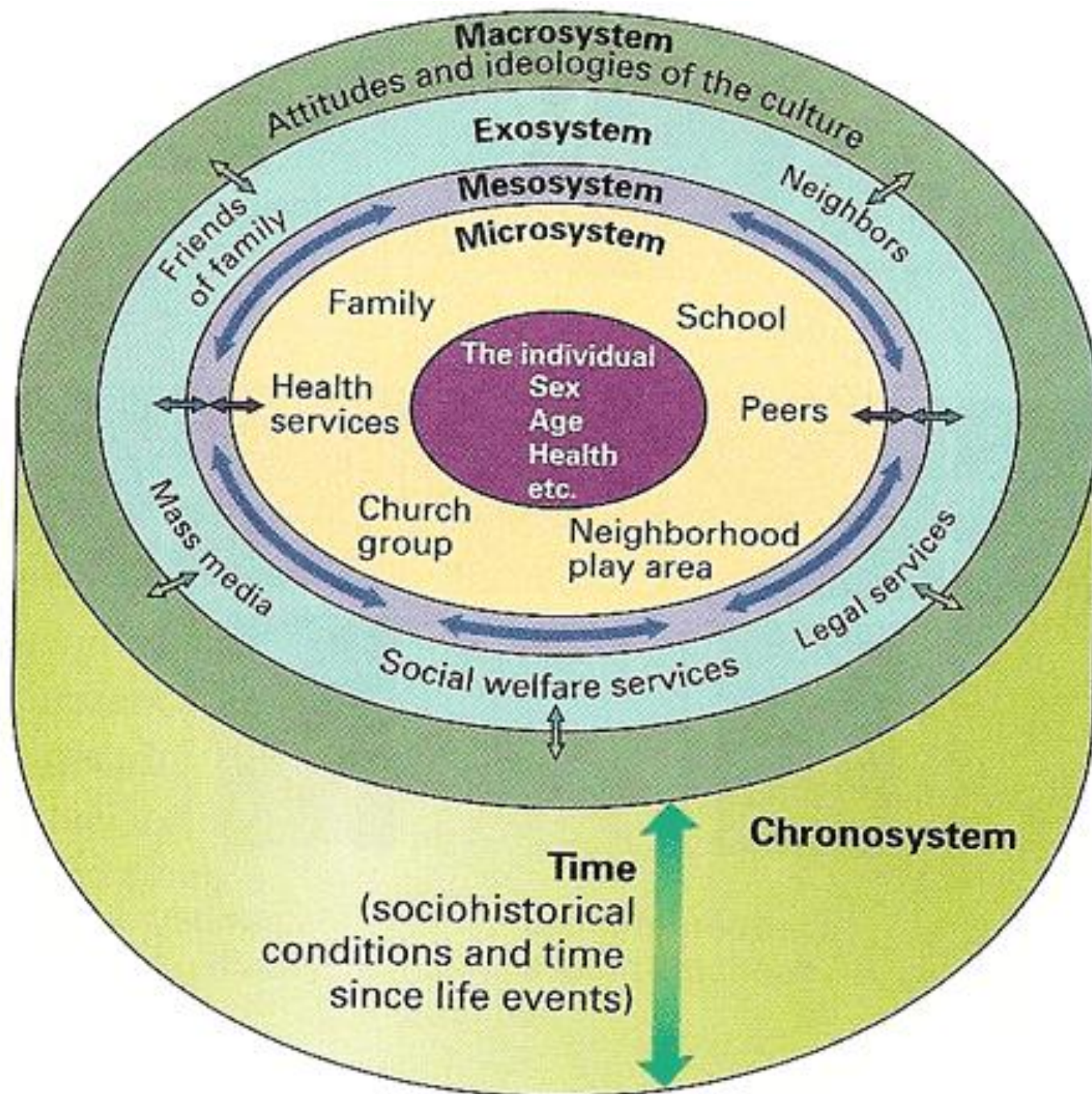
- Risc (Last, 2001-2004): probabilitatea ca un eveniment (debutul unei maladii/tulburări) să survină în cursul unei perioade date sau înainte de o anumită vârstă
- Vulnerabilitatea (1974): o anumită formă de fragilitate, capacitate de rezistență mai redusă, o mai mare sensibilitate la adversitate
- James Anthony (1978-1982): risc și vulnerabilitate – metafora celor trei păpuși

VULNERABILITATE ȘI RISC

- Price (2001): o persoană cu risc, va vedea cum acest risc se transformă în tulburare dacă ea este și vulnerabilă
- Vulnerabilitatea:
 - a) Ca trăsătură stabilă, înnăscută sau dobândită
 - b) Caracteristicile care fac o persoană să fie vulnerabilă sunt endogene, caracteristici latente
 - c) Vulnerabilitatea nu se exprimă în absența stresului (modelul diateză/predispoziție/-stres)
- Riscul – se leagă de mediu
- Vulnerabilitatea - ține de persoană

BRONFENBRENNER (1979) – TEORIA DEZVOLTĂRII ECO-SISTEMICE

- Teoria socio-ecologică: interacțiunile reciproce dintre variate subsisteme din mediile de viață ale individului influențează comportamentul său
- **Microsistemul:** mediile imediate în care individul trăiește (biologia personală, familia, școala, grupul de congeneri, vecinii, mediile care se ocupă de îngrijirea copilului).
- **Mezosistemul:** un sistem format din conexiunile dintre mediile imediate (de exemplu, școala copilului sau mediul casei), relații între microsisteme, conexiuni între contexte.
- **Exosistemul:** medii ambientale care afectează doar indirect dezvoltarea copilului (de exemplu, locul de muncă al părinților); este vorba despre experiențele într-un mediu social în care un individ nu are un rol activ, dar care totuși influențează experiențele într-un context imediat.
- **Macrosistem:** contextul cultural mai larg, ideologiile / atitudinile culturale (de exemplu, cultura occidentală vs. cultura orientală, economia națională, politica, subcultura).
- **Cronosistemul** (ulterior adăugat): patternul evenimentelor din mediu și etapele de tranziție de-a lungul vieții, efecte create de timp sau de anumite perioade critice ale dezvoltării.
- Fiecare sistem conține roluri, norme și reguli care pot influența dezvoltarea individului. (Bronfenbrenner, 1979).

STADII ALE DEZVOLTĂRII ȘI INFLUENȚELE ECOLOGICE

Cercul interior: Copilul ca individ Influențe interne	Cercul intim: Familia Congenerii Copiii în relații Influențe reciproce	Cercul exterior: Vecinătatea Comunitatea Guvernul Influențele externe	Cercul îndepărtat: Cultura de origine Status minoritar Influențele externe
Datele biologice Stadiile dezvoltării: Toate nivelele: Perioada infantilă Perioada antepreșcolară Perioada preșcolară Perioada școlară Adolescență	Contextul familial și școlar Influențele familiale continuă de-a lungul tuturor stadiilor; Influențele congenerilor sporesc de-a lungul stadiilor	Social și economic Problemele sociale și economice au influență în toate stadiile de dezvoltare	Context cultural Cultura influențează toate nivelele de dezvoltare; Sporește probabilitatea confruntărilor dintre cultură și grupurile de congeneri pe măsura avansării de-a lungul stadiilor dezvoltării

FACTORI DE RISC

- **factori biologici:** condiții genetice, tulburări chimice la nivel organic, afectarea sistemului nervos central, disfuncții cerebrale organice, epilepsie, dificultățile vizuale și auditive și anumite trăsături temperamentale
- **factorii sociali sau de mediu** (Holt, 1982): o îngrijire de calitate scăzută în copilărie, rejecție, neglijență, abuz, respingere de către societate sau de către persoanele de aceeași vârstă, mediile de viață cu un nivel crescut de tensiune și de conflicte interpersonale, stresul extrem, expunerea copiilor la violență sau pierderea unei persoane importante.
- **factori psihologici individuali** (Greene, Ablon, 2006): abilități executive, abilități de procesare lingvistică, abilități de reglare / autoreglare emoțională, abilități de flexibilitate cognitivă, abilități sociale

FACTORI DE RISC

- **factorii emoționali:** imaginea de sine deficitară și stima de sine scăzută (datorate unor eșecuri repetate în viață, dependenței prelungite față de alte persoane pentru satisfacerea nevoilor, criticismului excesiv și umilirii din partea persoanelor de referință din viața individului, etc.).
- **factori cognitivi:** abilități reduse de rezolvare de probleme, abilități de comunicare reduse, abilități sociale reduse.
- Toate influențele descrise mai sus pot afecta adaptarea emoțională și, în consecință, comportamentul unei persoane, indiferent de nivelul său intelectual

FACTORI DE RISC

- Caracteristicile adulților îngrijitori, identificabile sub forma unor patternuri atitudinale și comportamentale care circumscriu așa-numitele *stiluri parentale* (Baumrind, 1971), dar întotdeauna relația este bidirecțională

GUERRA, N. G., HUESMANN, L. R., & SPINDLER, A. (2003)

Componente ale dezvoltării sociale și emoționale ale copiilor care sunt corelate pozitiv cu dezvoltarea armonioasă a personalității la vârsta adolescenței:

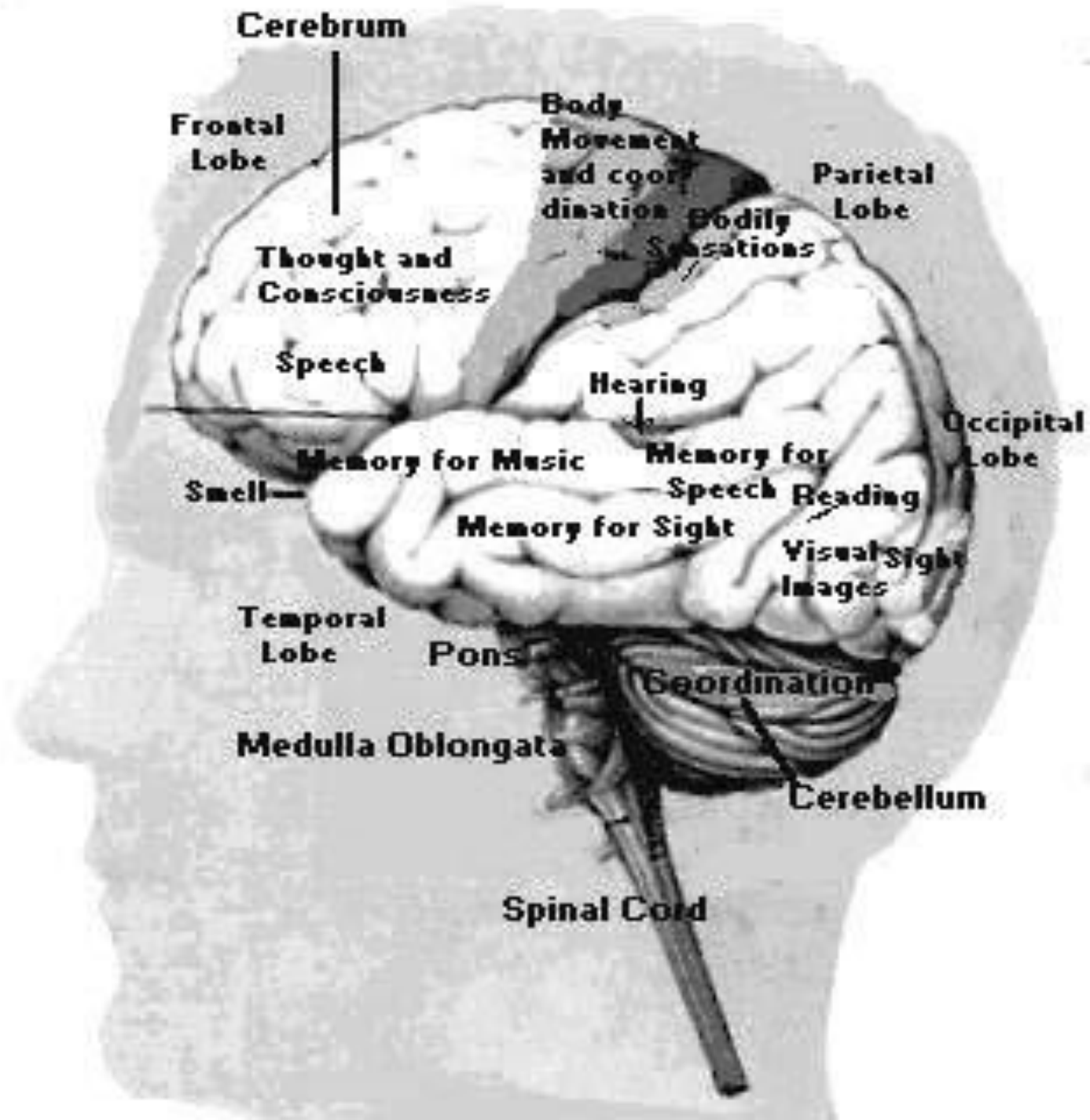
- capacitatea de monitorizare și reglare a sentimentelor, gândurilor și acțiunilor;
- capacitatea de a prezenta o preocupare empatică față de ceilalți;
- abilitatea de coping și de rezolvare a problemelor interpersonale;
- un sentiment pozitiv al identității și al orientării viitoare;
- capacitatea de angajare în relații pozitive cu congenerii.

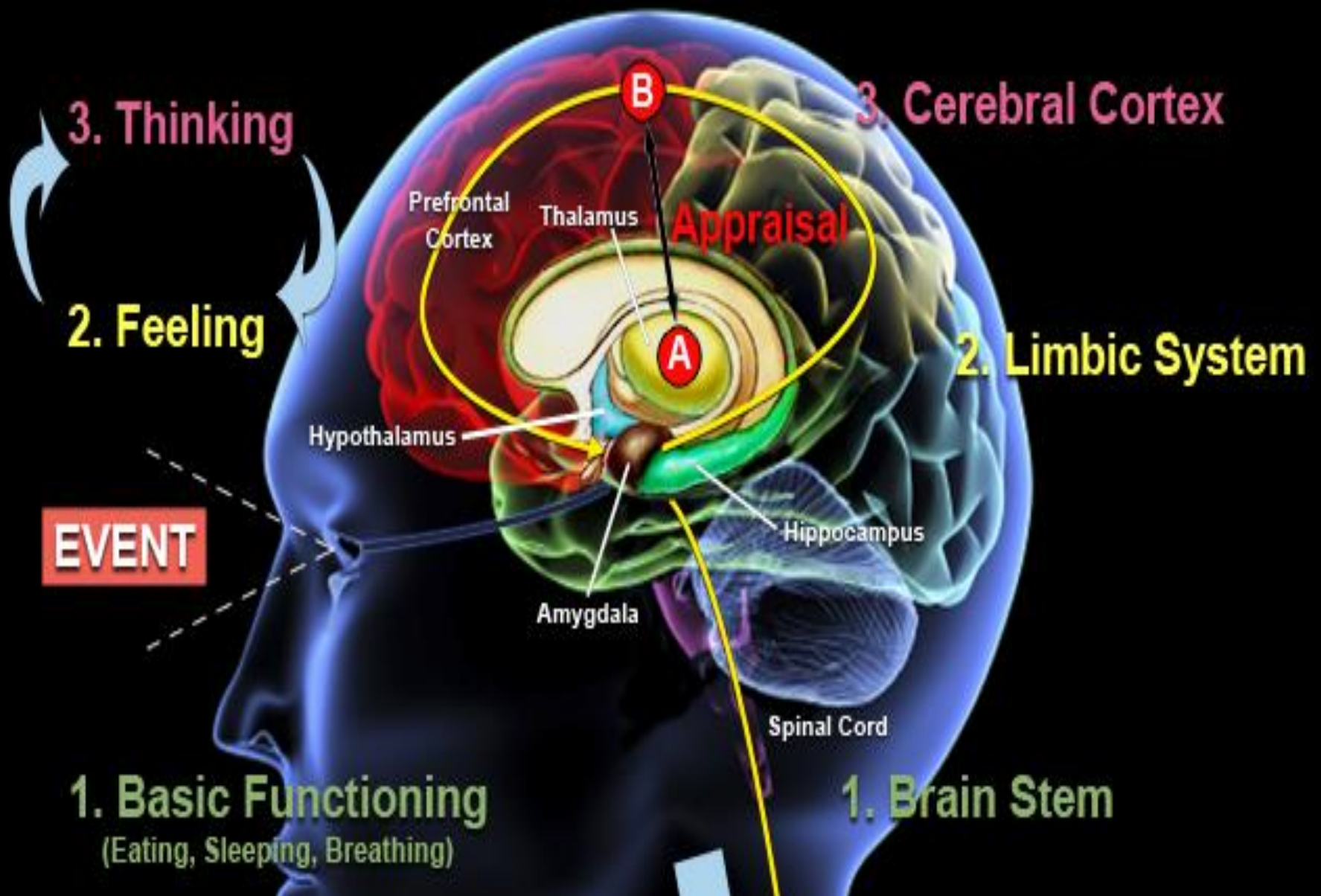
TEORII BIOLOGICE

- *Creierul (anatomia sau disfuncționarea chimică) sau cauze genetice, pentru a identifica cauza probabilă sau tratamentul unei tulburări subiacente*
- *Dezvoltarea creierului*
- *Neurotransmițători: trimit mesaje pentru a inhiba sau activa răspunsurile*
- *Sistem endocrin și hormoni*
- *Q: pentru a determina care parte a corpului sau a creierului funcționează defectuos, fie datorită unor cauze genetice, fie anatomiei sau chimiei cerebrale*

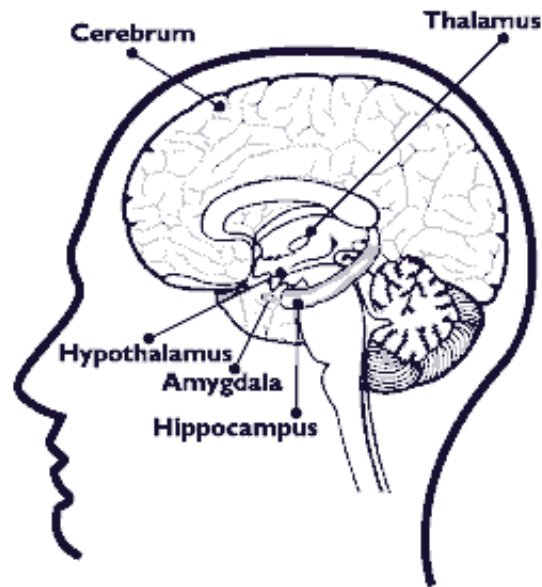
Emotional Brain

MODELUL DEZVOLTĂRII NEUROSECVENȚIALE A SNC A LUI BRUCE PERRY

- **Creierul se construiește în timp, de la bază la vârf.**
- Toate evenimentele timpurii se vor reflecta în modul în care se construiește creierul, în modul în care se formează interconexiunile sinaptice și se vor reflecta în funcționarea ulterioară. De reținut acest principiu al direcției de dezvoltare a creierului: de la bază la vârf!!
- The terrible 2s!

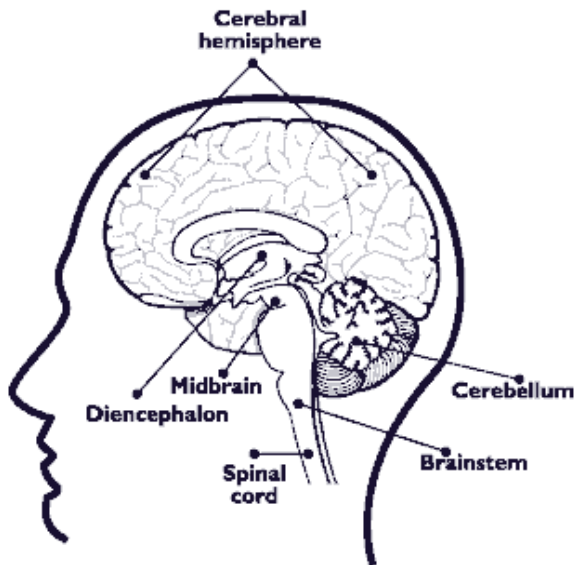

CORTEX: *maturizat la mijlocul-finalul anilor 20's*

- Funcții executive: planificare, rezolvare de probleme, gândire abstractă, stocarea informațiilor, fețelor, datelor, numerelor, etc.

Sistemul limbic: *maturizat la pubertate*

- Amigdala: emoțiile de supraviețuire: fight/flight/freeze)
- Hipocampus (memorie)

DIENCEFAL: *maturizat în copilărie*

- Talamus (percepție senzorială, mișcare)
- Hipotalamus (producția de hormoni)

CEREBEL (echilibru, mișcări repetitive)

TRUNCHIUL CEREBRAL: *maturizat la naștere*

- bătăile inimii, respirația, alimentarea, somn, "amintirile de stare"

STRESUL

Stres pozitiv

- Experiențe adverse care sunt trăite o perioadă scurtă de timp
- Parte a procesului normal de dezvoltare

Stresul tolerabil

- Mai intens, dar relativ scurt ca durată
- Cu sprijin adecvat, puțin probabil să cauzeze probleme pe termen lung

Stresul toxic

- Adversivitate susținută
- Copiii sunt incapabili să facă față stresului toxic singuri
- Poate conduce la modificări permanente asupra dezvoltării creierului.

EFECTELE STRESULUI TOXIC ASUPRA DEZVOLTĂRII CREIERULUI

1. Reduce conexiunile circuitelor cerebrale și, în cazuri extreme, determină o scădere în dimensiuni a creierului.
 2. Poate genera dezvoltarea de praguri senzoriale scăzute pentru stres, determinând supra-reactivitate (hiper-excitare cronică).
 3. Nivele crescute de hormoni ai stresului, inclusiv cortizol, care pot stopa răspunsul auto-imun al corpului.
 4. Nivele mari de cortizol pe perioade prelungite pot afecta hipocampusul, responsabil pentru învățare și memorie. Deficitele cognitive se pot perpetua la vârsta adultă.
-

ROLUL TEMPERAMENTULUI

- Temperamentul descrie modul în care individul reacționează la stimularea emoțională, atât sub aspectul forței, cât și a vitezei răspunsului, precum și calitatea, fluctuația și natura dominantă a dispoziției afective a individului.

CARACTERISTICILE TEMPERAMENTALE ALE NOU-NĂSCUȚILOR ȘI ALE BEBELAȘILOR - THOMAS AND CHESSE, 1977

Trăsătură	Nivel ridicat	Nivel scăzut
Nivelul activității: Frecvența și nivelul activității		X
Intensitatea răspunsului: Răspuns la stări interne, situații		X
Distractibilitate: ușurința cu care copilul poate fi întrerupt din sarcină		X
Durata atenției și persistența în sarcină/scop: angajarea în sarcină	X	
Ritmicitate: Regularitatea obiceiurilor, e.g., mâncat, dormit, etc.	X	
Adaptabilitate: Abilitatea de a se adapta unor situații de-a lungul timpului	X	
Prag senzorial: cantitatea de stimulare necesară pentru a produce un răspuns	X	
Aprppiere-retragere: primul răspuns la o situație sau la o persoană nouă	Apropiere	*Retragere
Calitatea dispoziției afective: cadrul general al dispoziției afective	Fericit/ Plăcut	*Furios/ Iritail/ Anxious

THOMAS AND CHESS, 1977

- **1. Temperament ușor de abordat:** *Adaptabil, are rutine stabilite foarte bine (ritmicitate), responsiv social (apropiere), pozitivi în prezență (zâmbesc adesea)*
 - **2. Copilul dificil:** *dificultate în stabilirea rutinelor predictibile (rhythmicity), tendință de a răspunde negativ situațiilor noi (adaptabilitate scăzută, retragere), răspunsuri exagerate la situațiile încărcate, producând comportamente de tipul crizelor de afect, explozii emoționale, agresivitate (intensitate, dispoziție afectivă negativă).*
 - **3. Copilul greu de activat:** *precaut, poate fi inhibat în situații noi.*
-

TEORII PSIHODINAMICE

- O anumită personalitate sau **ego evoluează pe măsură ce impulsurile primitive (id) intră sub influența din ce în ce mai mare a superego-ului sau a conștiinței.**
- **Freud descrie comportamentele anormale de la vârsta adultă ca semne ale fixațiilor sau regreselor,** care își au debutul în stadiile timpurii ale dezvoltării.
- Aceste **conflicte inconștiente** pot să rezulte din **frământări interioare și frustrări** determinate de lipsa gratificațiilor sau datorate supragratificațiilor într-un stadiu timpuriu al dezvoltării și se vor manifesta sau vor reapărea mai târziu în viață sub forma unui **conflict simbolic individual.**

ERIK ERIKSON ȘI STADIILE PSIHOsocIALE

- încredere versus neîncredere.
- autonomie versus rușine și îndoială.
- întreprindere/hărnicie versus inferioritate.
- identitate versus confuzie de rol.

Erik Erikson

Stadiul	Vârsta	Criza psihosocială	Dilema/preocuparea majoră	Virtute	Viciu
Speranță	Nou născuți, 0 - 1 an	încredere vs. neîncredere	Lumea exterioară este sau nu responsabilă și sensibilă față de mine?	speranță	neîncredere
Voință	Antepreșcolari, 2 - 3 ani	autonomie vs. rușine & îndoială	"Pot să fac ceva eu însumi sau trebuie întotdeauna să mă bazez pe alții?"	voință	rușine și îndoială
Scop	Preșcolari, 4 - 6 ani	inițiativă vs. vină	"sunt bun sau sunt rău?"	scop	vină
Competență	Copilărie, 7 - 11 ani	capacitate vs. inferioritate	"Am succes și valoare?"	competență	sentimente de inferioritate
Fidelitate	Adolescenți, 12 - 19 ani	identitate vs. confuzie de rol	"Cine sunt și încotro mă îndrept?"	fidelitate	confuzie de rol
Dragoste	Adult tânăr, 20 - 34 ani	intimitate vs. izolare	"Sunt iubit și dorit?" or "Ar trebui să îmi împart viața cu cineva sau ar trebui să trăiesc singur?"	dragoste	izolare
Îngrijire	Perioada adultă mijlocie, 35 - 65 ani	generare/dezvoltare vs. stagnare	"Voi produce ceva de reală valoare?"	îngrijire	stagnare
Înțelepciune	Seniori, de la 65 ani înainte	integritate personală vs. disperare	"am trăit o viață plină?"	înțelepciune	disperare

TEORIILE BEHAVIORISTE

- Toate comportamentele umane, normale sau anormale, se dezvoltă ca răspuns la un set prestabilit de principii de învățare. Aceste principii de învățare vor prezice modul în care comportamentul poate fi condiționat în trei moduri importante: **condiționare operantă, condiționare clasică, modelare sau învățare observațională**
- **Analiza funcțională a comportamentului (FBA)** determină ce anume generează și menține/susține comportamentul și realizarea ei stă la baza dezvoltării unui **plan de intervenție comportamental - BIP**

APLICAȚII - TEHNICI COMPORTAMENTALE

- Manipularea contingențelor (ABC, recompense și pedepse, token economy, modelare, shaping, învățare social, desensibilizare sistematică progresivă – Wolpe, etc.)

TEORII COGNITIVE

- Constructivism cognitiv – Piaget
- Teorii social-cognitive: Elkind – cogniții sociale, povești personale, egocentrism în copilărie, apoi, în adolescență, având trei teme majore: ***invulnerabilitate*** (*imposibilitatea de a fi rănit*), ***omnipotență*** (*sens de autoritate și cunoaștere exacerbate*) și ***unicitate personală*** (*nu poți să te aștepti de la ceilalți să înțeleagă*).

➤ Aceste constructe stau la baza percepțiilor riscante greșite și a comportamentelor de risc în adolescență (Arnett, 1992)

SAU

➤ Aceste iluzii reprezintă mecanisme adaptative necesare pentru a oferi adolescentului un sentiment de capacitate și pentru a-l conduce spre completarea procesului de individuație solicitat în această perioadă (Lapsley, 1993).

- Aalsma, Lapsely, and Flannery(2006) au descoperit că omnipotența/narcisismul sunt asociate cu sănătate mintală pozitivă, în timp ce vulnerabilitatea și sentimentul de unicitate personală au fost asociate cu rezultate mai slabe, cum ar fi anxietatea, depresia sau ideea suicidară

ALBERT BANDURA (1977, 1986)

RECIPROCITATEA TRIADICĂ

- “funcționarea umană este explicată în termenii unui model de **reciprocitate triadică**, în care comportamentul, factorii cognitivi și alți factori personali și evenimentele de mediu operează toate ca determinanți care interacționează unii cu alții”
- *Auto-eficacitatea: convingerea unui individ referitoare la propriile nivele de competențe, care influențează emoțiile, cognițiile și motivațiile individului;*

DEZVOLTAREA SENTIMENTULUI DE AUTO- EFICACITATE - SURSE

1. experiența reușitei (succesele cresc sentimentul nostru de eficacitate în domenii specifice);
2. experiențe prin delegare (când ne identificăm cu cineva care are succes, ne percepem pe noi ca fiind de asemenea capabili);
3. persuasiune socială (a avea o galerie și un sistem de suport puternice ne crește dispoziția de a încerca experiențe provocatoare);
4. reducerea stresului și reducerea patternurilor de gânduri negative referitoare la stările emoționale și fizice.

TEORII ALE ATAȘAMENTULUI

- Bowlby – atașamentul a fost relaționat mai mult cu adaptarea și dezvoltarea; experiențele timpurii structurează reprezentările mintale care determină modul în care sunt percepute noile relații.
- **Interacțiunea dintre copil și îngrijitor - determinism reciproc (reacția evocată)**
 - Sensibilitate
 - Responsivitate
 - Consistență
- **Efecte ale atașamentului la vârsta adultă:**

<https://www.youtube.com/watch?v=WjOowWxOXCg>

AINSWORTH AND THE STRANGE SITUATION EXPERIMENTS – TULBURĂRI DE ATAȘAMENT

1. atașament anxios/ambivalent
(rezistent)

2. atașament anxios/evitant
(nesecurizat)

3. atașament anxios/dezorganizat

<https://www.youtube.com/watch?v=DRejV6f-Y3c>

<https://www.youtube.com/watch?v=QTsewNrHUHU>

